

Holokaustas kaip istorinio teisingumo diskurso konstravimo aspektas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis¹

ANDRIUS MARCINKEVIČIUS

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Goštauto g. 9, 01108 Vilnius
El. paštas andrius@ces.lt

Antrojo pasaulinio karo laikotarpio įvykių interpretacija jau daugelį metų šalies visuomenei išlieka jautri tema. Nuo to, kaip spauda pateikia šio karo kontekstą, priklauso Lietuvos visuomenėje ar atskirose jos grupėse vyraujanti istorinio teisingumo samprata. Šiame straipsnyje į Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis dominuojančią istorijos interpretaciją žvelgiama ne per tyrimuose įprastą sovietinės okupacijos ar Pergalės dienos minėjimo diskursą, bet per Lietuvos žydus ištikusį holokaustą kaip esminį diskusinį klausimą. Atsižvelgiant į holokausto reikšmę formuojantis modernios žmogaus teisių apsaugos sistemai tiriama, su kokiais tolerancijos ar nepakantumo išraiškėmis Lietuvos visuomenėje holokaustas siejamas spaudoje, leidžiamoje lietuvių ir rusų kalbomis. Siekiama įvertinti, ar 2016 m. spaudoje kilusi diskusija patvirtina seniau įsitvirtinusių požiūrius, ar sudaro prielaidas platesnio holokausto reiškinio ir su juo susijusių individų patirčių suvokimui.

Raktažodžiai: istorinis teisingumas, kolektyvinė atmintis, žydai, lietuviai, rusai, Antrasis pasaulinis karas, holokaustas

IVADAS

Spauda yra svarbus istorinio teisingumo formavimo viešajame diskurse instrumentas, galintis operatyviai reaguoti į diskusijas aktualiomis temomis ir perteikti įvairių visuomenės veikėjų ar grupių nuostatas. Pastaraisiais metais viena iš jautriausių ir Lietuvos viešajame diskurse dažnai aptariamų temų – Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpių įvykiai (sovietinė okupacija, lietuvių bendradarbiavimas su sovietinių ir nacių okupaciniais režimais, Pergalės dienos minėjimas, antisovietinė rezistencija). 2016 m. sukako 75-eri metai nuo žydų holokausto Lietuvoje pradžios, vieno iš tragiškiausių šaliai XX a. istorijos įvykių. Šios sukakties minėjimas paskatino diskusijas viešajame diskurse, kuriose dalyvavo politikai, visuomenės veikėjai, žurnalistai, žydų bendruomenės atstovai, mokslininkai. Šis rezonansas parodė, kad Antrojo pasaulinio karo įvykių atmintis išlieka aktualus Lietuvos valstybės visuomenės tapatybės formavimosi veiksnys, o

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslo tyrimų projektą „Socialinis ir istorinis teisingumas Lietuvoje: etninė ir generacijų dimensija“ (LIP-031/2016).

nuo to, kaip ši atmintis konstruojama spaudoje, itin priklauso ne tik vyraujančios visuomenėje istorijos interpretacijos, bet ir žmogaus teisių apsaugos samprata.

Vyraujanti Lietuvos istorinė versija remiasi Sąjūdžio ir dešiniųjų partijų suformuota istorinio teisingumo samprata, pabrėžiančia lietuvių visuomenei tragiškų Antrojo pasaulinio karo įvykių reikšmę (Safronovas 2012; Frėjutė-Rakauskienė 2013; Matonytė, Vidūnaitė 2016; Klumbytė 2017 ir kt.). Dalies Lietuvos gyventojų patirtims kare atstovauja Rusijos Federacijos oficialioji istorijos versija, pabrėžianti SSRS pergalės prieš nacistinę Vokietiją ir Europos išvadavimo iš fašizmo svarbą (Lehti 2008; Lopata 2013 ir kt.). Čia Baltijos šalių gyventojai kaltinami bendradarbiavimu su nacistiniu okupaciniu režimu ir dalyvavimu holokauste (Vihalemm, Jakobson 2011). Bandymai iš įvairių etninių grupių patirčių perspektyvos pažvelgti į šių dviejų versijų konstruojamą istoriją Lietuvoje išlieka reti (Kraniauskas 2012; Frėjutė-Rakauskienė 2013a, 2013b). Šiame straipsnyje analizuojama, kaip atsižvelgiant į šių dviejų istorinių versijų koliziją buvo konstruojama holokausto tema Lietuvos spaudoje 2016 m.: ar spauda reprodukovė stereotipinius istorinio teisingumo diskursus, ar sudarė prielaidas skleisti platesniam holokausto reiškinio suvokimui ir jungčių tarp skirtingų visuomenės grupių atminčių paieškai.

Antrojo pasaulinio karo atmintis yra ne tik istorinio pažinimo, bet ir šiuolaikinės tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sistemos šaltinis, susijęs su didesnio socialinio teisingumo užtikrinimo siekiais. Nuo 1990 m. narystės tarptautinėse organizacijose siekusi Lietuva susidūrė su Vakaruose vyraujančia Antrojo pasaulinio karo istorijos versija, kur didelė reikšmė teikiama holokausto priežasčių pažinimui ir aukų atminimo įamžinimui. Šiame pasakojime holokaustas vertinamas ne tik kaip žydų tautos tragedija, bet ir kaip brutaliausias žmonijos istorijoje žmogaus teisių pamynimo atvejis (Bauman 1990 ir kt.). Holokausto istorijos permašymas tapo modernios žmogaus teisių apsaugos sampratos, keliančios tikslą užkirsti kelią panašios tragedijos pasikartojimui ateityje ir kovoti su įvairių formų nepakantumo ir diskriminacijos apraiškomis, susiformavimo prielaida. Svarstant per pastaruosius keletą dešimtmečių su holokaustu susijusius klausimus Lietuvos viešajame diskurse neišvengta nepakantumo apraiškų, tačiau įvyko ir pozityvių pokyčių (Beresnevičiūtė, Frėjutė-Rakauskienė 2008; Frėjutė-Rakauskienė ir kt. 2009, 2015). Šiame straipsnyje tiriama, kaip spauda lietuvių ir rusų kalbomis sieja istorinio ir socialinio teisingumo diskursus, sutelkiant dėmesį į holokausto atmintį kaip modernios žmogaus teisių apsaugos dalį.

TYRIMO METODOLOGIJA

Straipsnyje remiamasi tyrimais, vertinančiais spaudą kaip reikšmingą kolektyvinės atminties konstravimo instrumentą, nuo kurio priklauso istorijos sklaidos viešajame diskurse turinys ir pobūdis. Svarbios tyrėjų išvalgos, kad kolektyvinė atmintis yra identiteto konstravimo priemonė, kuri gali būti periodiškai peržiūrima ir įtvirtinama pasitelkus įvairius kultūrinius instrumentus (muziejus, tekstus, įamžinimo ritualus ir kt.), o spauda yra priemonė, transformuojanti istorinius, skirtingose vietose nutikusius įvykius į vaizdinius arba idėjas, galinčius daryti įtaką šiuolaikinės visuomenės grupių identiteto formavimuisi (Vihalemm, Jakobson 2011). Pasak tyrėjų, istorinio įvykio atrinkimas iš tam tikro laikotarpio įvykių visumos, šio įvykio pristatymas ir svarstymas spaudoje dažniausiai reiškia, kad įvykis turi „vartojamąją“ vertę žvelgiant iš šių dienos perspektyvos. Svarbu atsižvelgti, kokie veikėjai (institucijos, organizacijos arba individai) spaudoje formuoja požiūrius į sudėtingus praeities įvykius (Cheskin 2012). Straipsnyje remiamasi darbais, siūlančiais spręsti „atminties karus“ viešajame diskurse kritiškai vertinant istorijos politiką (Safronovas 2012) ir skatinant „istorijos demokratizavimą“ (Bruggemann, Kasekamp 2008). Pasak tyrėjų, siauras praeities interpretavimas tam tikrais atžvilgiais primena „istorijos sakralizavimo“ tradiciją Rusijoje (Bruggemann, Kasekamp 2008) ir pasitarnauja bipolinio istorinio teisingumo

sampratos sklaidai viešojoje erdvėje (Klumbytė 2017). Susiformuoja precedentas, kai teisingumo įgyvendinimas vienos grupės atžvilgiu gali reikšti neteisybę kitos grupės atžvilgiu (Hayden 2014).

Kokybinei analizei buvo atrinkti Lietuvos interneto, spausdintų dienraščių ir savaitraščių 2016 m. tekstai holokausto tematika. Atrankos chronologines ribas lėmė tai, kad pirmasis tekstas šia tematika (apie R. Vanagaitės knygos „Mūsiškiai“ leidybą) pasirodė 2016 m. sausį, o su šia tematika susijęs rezonansas išliko pastebimas spaudoje iki 2016 m. pabaigos. Iš interneto dienraščių tyrimui buvo pasirinktos populiariausio Lietuvos žinių portalo „Delfi“ versijos lietuvių ir rusų kalbomis. Analizei atrinkti tekstai iš nuomonių ir komentarų („Nuomonių ringas“, „Мнения и комментарии“) bei aktualijų („Lietuvoje“, „Общество“) skilčių. Iš spausdintų leidinių lietuvių kalba buvo pasirinktas populiariausias šalies dienraštis „Lietuvos rytas“ („Nuomonės“, „Aktualijos“) bei savaitraštis „Mūsų respublika“ („Nuomonės“, „Lietuva“, „Žalgiris“). Lietuvoje nėra spausdintų dienraščių rusų kalba, todėl buvo atrinkti į šalies aktualijas orientuoti savaitraščiai „Литовский Курьер“ ir „Обзор“. Be to, pasirinktas regioninis laikraštis „Klaipėda“ ir jo analogas rusų kalba. Kadangi spaudos rusų kalba bendra puslapių apimtis mažesnė negu dienraščių ar savaitraščių lietuvių kalba, iš jų buvo atrinkti ir analizuojami visi su holokausto tematika susiję tekstai. Atrenkant tekstus raktiniais žodžiais tapo „žydai“, „holokaustas“, „Lietuvos žydų genocidas“. Iš viso peržiūrėta 150 straipsnių: 79 lietuvių ir 71 rusų kalbomis.

Spaudoje lietuvių kalba holokausto tematika dažniausiai nagrinėta interneto dienraštyje „Delfi.lt“ (70 straipsnių), o spausdintuose leidiniuose rasti tik devyni straipsniai. Šios tematikos tekstų sklaida rusiškoje interneto portalo „Delfi.lt“ versijoje (33 straipsniai) ir savaitraščiuose (37 straipsniai) buvo tolygi. Iš bendro kiekio tekstų išskirtinės yra penkios smulkesnės su holokausto istorija susijusios tematikos, kurios skirtingu mastu pristatytos spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis: „Lietuvos žydų genocido 75-ųjų metinių minėjimas Lietuvos miestuose ir miesteliuose“ (lietuvių – 16, rusų – 15); „R. Vanagaitės knyga „Mūsiškiai“ (lietuvių – 18, rusų – 4); „Dalyvavusių holokausto vykdyme Lietuvoje asmenų sąrašas“ (lietuvių – 6, rusų – 15); „Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dienos minėjimas“ (lietuvių – 12, rusų – 8); „Lietuvių individuali ir kolektyvinė atsakomybė dėl dalyvavimo holokauste“ (lietuvių – 13, rusų – 5). Matyti, kad skirtingomis kalbomis skaitančius ir skirtingoms amžiaus kategorijoms priklausančius skaitytojus dėl netolygaus tekstų ir tematikų pasiskirstymo interneto dienraščiuose ir spausdintuose leidiniuose pasiekė skirtinga informacija apie holokaustą Lietuvoje.

TYRIMO REZULTATAI

Holokausto patirčių reprezentacija spaudoje: link „istorijos demokratizavimo“?

Vertinant tai, kokios yra reprezentuojamos institucijos, visuomenės grupės ar asmenybės holokausto tematikai skirtuose tekstuose, peršasi išvada, kad išlieka atotrūkis tarp politinio ir akademinio elito bei likusios visuomenės dalies. Pragmatiniais sumetimais formuotas „iš viršaus“ po nepriklausomybės atkūrimo holokausto tyrimų diskursas leido pasiekti svarių politinių dividendų (prezidento A. Brazausko atsiprašymas Knesete 1995 m., geri diplomatiniai santykiai su Izraeliu, sėkminga integracija į JTO ir ES) bei laimėjimų mokslo srityje (intensyvi knygų apie holokaustą leidyba), bet Lietuvos žydų, kaip Lietuvos piliečių, tragedija išlieka menkai reflektuojama „iš apačios“, lėtai įsitvirtina kaip modernios Lietuvos visuomenės tapatybės dalis. Neatsitiktinai 2016 m. spaudoje vyravo rašytojos ir visuomenės veikėjos R. Vanagaitės, pateikusios šią temą nuo esą linkusio holokausto klausimu tylėti politikų ir mokslo elito bei prisiėmusios pareigą tapti balsu „iš apačios“, pavardė. Spaudos turinio analizė rodo, kad pastebimais diskusijos dalyviais tapo interneto dienraščiuose lietuvių kalba besireiškiantys autoriai (žurnalistai, rečiau – politologai,

istorikai) ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro atstovai. Spauda rusų kalba, išskyrus retas išimtis, neskelbė autoriinių straipsnių holokausto tematika, o atrinko ir perspausdino lietuvių kalba publikuotus autorių ar naujienų agentūrų parengtus tekstus bei pranešimus.

Spaudoje buvo skiriama daug dėmesio plačiai nušviesti holokausto istoriją, taip pat pateikti lietuvių politinės administracijos, karininkų ir apsaugos batalionų narių bendradarbiavimo su nacių okupaciniu režimu vertinimą. Vienas iš spaudoje atsiskleidžiančių „istorijos demokratizavimo“ požymių – nuomonių ir komentarų skilčių autorių bandymas įvertinti tai gretinant skirtingus istorinio pasakojimo diskursus ir permąstant vyraujančiame Lietuvos istoriniame pasakojime išvirtinusias interpretacijas (Lietuvos laikinosios vyriausybės narių ir antisovietinės rezistencijos dalyvių santykis su žydų žudynėmis ir pan.). Svarstoma, ar institucionalizuotas istorinio teisingumo vykdymas vienos grupės atžvilgiu (Birželio sukilimo dalyvių, pokario rezistentų ir kt.) negali virsti neteisybės išraiška kitos grupės (šiuo atveju – žydų) atžvilgiu. Pripažįstama, kad panašiais atvejais turėtų būti atidžiau peržiūrima viešo pagerbimo ir įamžinimo sulaukusių veikėjų (Kazio Škirpos, Jono Noreikos (generolo Vėtros), Juozo Krištaponio ir kt.) veikla Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu. Kartu matomi ir šių asmenų atminimą *a priori* ginančių autorių svarstymai. Diskusija apėmė platų geografinį kontekstą – įvardytas žydų žudynių vietovių Lietuvoje bendras skaičius (iš viso 227), analizuoti ne tik geriau žinomos Vilniaus geto istorijos epizodai, bet skirta daugiau dėmesio ir užmarštį nugrimzdusių miestų ir miestelių (Molėtų, Anykščių, Biržų, Šeduvos ir kt.) žydų bendruomenių likimui. Dalis pasakojimų buvo iliustruojami gyvųjų įvykių liudininkų, atvykstančių aplankyti savo tėvų ar protėvių gimtinę, žydų iš užsienio šalių, atsiminimais. Tekstų, atskleidžiančių įvairias žydų bendruomenės narių patirtis (nuo kartėlio dėl kaimynų lietuvių išdavystės iki padėkos jiems už išgelbėjimą), sklaida buvo svarbi dėl „istorijos demokratizavimo“, nes skaitytojams pristatė istorinį kontekstą.

Minėta holokausto istorijai skirta diskusija daugiausia rutuliojosi spaudoje lietuvių kalba, o spauda rusų kalba dažniau retransliavo verstinių lietuviškojo spaudos diskurso turinį. Šiuo atžvilgiu taip pat pažymėtinas skirtumas tarp dažniau į retransliavimą linkusio interneto dienraščio *ru.delfi.lt* ir spausdintos spaudos rusų kalba leidinių. Šie leidiniai, išsiskiriantys palankumu Rusijoje vyraujančiai Antrojo pasaulinio karo interpretacijai, buvo linkę pabrėžti Lietuvos žydų indėlį į sovietinių partizaninių judėjimų ir tai, kad spauda lietuvių kalba linkusi apie jį nutylėti. Šių leidinių puslapiuose taip pat aptinkamos asmeninės žydų tautybės asmenų, žuvusių holokausto metu ar išgyvenusių jį, istorijos (įskaitant kovojusius Raudonojoje Armijoje po 16-osios lietuviškos divizijos vėliava). Pagal vyraujančią Rusijoje istorinio teisingumo sampratą šios istorijos priskirtinos didvyriškos kovos prieš fašizmą kategorijai, o dominuojančioje lietuviškoje versijoje siejamos su trauminėmis sovietinės okupacijos patirtimis. Tad spaudos rusų kalba turiniui iš dalies būdinga balansavimo tarp vyraujančių Lietuvoje ir Rusijoje istorinių versijų tendencija. Iš vienos pusės, glaustai referuojamos spaudoje lietuvių kalba diskusijų esminės tezės, tačiau kitais atvejais konstruojamas vienpusiškas, neigiamais atspalviais lietuvių atžvilgiu pasižymintis Antrojo pasaulinio karo įvykių paveikslas, akcentuojant žydų patirtus kiekybinius nuostolius, lietuvių, kaip nacių okupacinio režimo bendradarbių, vaidmenį Lietuvos miestų ir miestelių žydų bendruomenių žudynėse, neigiamą, galimai žydus žudžiusių, lietuvių moralinį paveikslą ir pan. Straipsniai apie lietuvių visuomenės veikėjų pastangas gelbėti žydus nuo mirties arba pasaulio teisuolius iš Lietuvos ir apie platesnį Antrojo pasaulinio karo patirčių suvokimą, kuris padėtų objektyviau įvertinti išvardytus klausimus, šioje spaudoje yra reti. Kita vertus, holokausto refleksija spaudoje rusų kalba atspindima įvairesniais rakursais, negu, pavyzdžiui, SSRS pergalė *Didžiąjame Tėvynės kare* (Gegužės 9-osios diskursas), kurios interpretacija grindžiama išimtinai Rusijoje vyraujančia istorine versija.

HOLOKAUSTO ATMINTIS IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGA

Holokaustas spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis yra nušviečiamas ne tik kaip Lietuvos istorijos pažinimo objektas, bet ir aktuali patirtis reflektuojant šiuolaikinį žmogaus teisių (iš dalies ir etninių mažumų) apsaugos diskursą. Dėmesys R. Vanagaitės knygai „Mūsiškiai“ ir holokausto 75-ųjų metų minėjimo renginiams įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose paskatino spaudoje svarstymus apie tolerancijos ir pakantumo skatinimo šalies visuomenėje svarbą bei dominuojančią pilietiškumo sampratą. Tokio pobūdžio tekstai atsiskleidžia, kokią reikšmę šiuolaikinės Lietuvos visuomenės tapatybės formavimuisi turi holokausto aukų atminimo pagerbimui skirti renginiai kaip edukacinė priemonė, kokiais būdais holokausto atmintis kaip žmogaus teisių apsaugos dalis yra suvokiama politikų, nevyriausybinų organizacijų ir plačiosios visuomenės, kaip ši atmintis koreliuoja su šiuo metu valstybėje galiojančiais teisės aktais, vykdoma istorijos politika ir mokyklų ugdymo programomis. Atlikus spaudos turinio tyrimą peršasi išvada, kad 2016 m. spaudoje buvo pasistengta holokaustą viešajame diskurse pristatyti ne tik kaip žydų bendruomenę, bet visą Lietuvos visuomenę ištikusią tragediją. Kitą svarią paminėtiną informacijos dalį sudarė tekstai, kuriuose holokausto patirtis siejama ar gretinama su šiuolaikiniame Lietuvos viešajame diskurse pasireiškiančiomis nepakantumo dėl atskirų etninių ar socialinių grupių apraiškėmis. Spaudoje rusų kalba, ypač spausdintuose savaitraščiuose, į minėtas apraiškas buvo reaguojama jautriau negu spaudoje lietuvių kalba, holokausto atmintis siejama su dažnai šiuolaikiniuose lietuvių ir rusų etninių grupių santykiuose pasireiškiančiomis įtampomis. Šia tematika rašę autoriai taip pat dažniausiai atstovavo ne žydų, bet Lietuvos rusų (arba rusakalbių) gyventojų grupei.

2016 m., vykstant Lietuvos žydų genocido 75-ųjų metų minėjimui, spaudoje lietuvių kalba plačiausiai buvo aprašytas „Atminties maršas“ Molėtuose, kurį inicijavo lietuvių teatro režisierius Marius Ivaškevičius. Spaudoje jis publikavo savo apmąstymus apie holokaustą ir pakvietė prisijungti prie šio renginio visus neabejingus tragedijai žmones. Panašūs renginiai, kurių lankymas padėtų žmonėms pajusti Lietuvos žydus ištikusios tragedijos mastą, vyko ir daugelyje kitų Lietuvos vietovių, o spaudoje lietuvių kalba buvo cituojamos dalyvavusiųjų mintys (politikų, Lietuvos ir Izraelio diplomatų, lietuvių visuomenės veikėjų, Lietuvos žydų bendruomenės narių, žydų iš užsienio šalių ir kt.). Į šiuos renginius įsitraukė šalyje veikiantys tolerancijos centrai ir bendrojo lavinimo mokyklos. Spaudoje skirta dėmesio kiekvienais metais (nuo 2013 m.) per Lietuvos žydų genocido dienos (rugsėjo 23-ąją) minėjimą vykstančiai pilietinei akcijai „Vardai“, kai kiekvienas Lietuvos gyventojas gali dalyvauti holokausto aukų vardų *skaitymuose*. Spaudoje lietuvių kalba informuojama, kad holokausto tematika 2016 m. tapo kino festivalio „Nepatogus kinas“ programos „ašimi“. Be to, keturiuose Lietuvos miestuose, atsiliepiant į analogišką iniciatyvą kitose Europos šalyse, buvo atidengti skulptoriaus iš Vokietijos Giunterio Demningo sukurti „atminties akmenys“, jie įamžino čia gyvenusių ir įvairiose profesinėse veiklose pasižymėjusių žydų atminimą. Šią iniciatyvą Lietuvoje parėmė Žmogaus teisių stebėjimo centras. Spaudoje pripažįstama, kad svarbus tokių renginių akcentas – gyvųjų įvykių liudininkų ar jų palikuonių dalijimasis savo atsiminimais. Stengtasi, kad atvykusių į renginius žmonių susipažinimas su holokausto istorijos fragmentais ir prisilietimas prie Lietuvos žydų kultūros pėdsakų būtų kiek įmanoma betarpiškesnis.

Spaudoje rusų kalba holokausto sąsajos su žmogaus teisių apsauga buvo konstruojamos kiek kitaip negu spaudos diskurse lietuvių kalba. Kai kuriuose spausdintuose autoriniuose tekstuose reikštas nerimas dėl Lietuvos viešajame diskurse pasitaikančių etninio nepakantumo ar visuomenės grupių stigmatizavimo apraiškų. Pateiktas pavyzdys – kiekvienais metais Kovo 11-ąją lietuvių tautininkų organizuojamos eitynės Vilniuje, kurių dalyviai žygiuodami miesto centru skanduoja nacionalistinius šūkius ir puošiasi panašia į fašistinę simbolika. Ypač neigiamos reakcijos

2016 m. sulaukė viename iš lietuviškų naujienų portalų paskelbtos Lietuvos šaulių sąjungos atstovų instrukcijos kaip kovoti su numanomais kolaborantais. Instrukcijoje minimi nedemokratiniai valstybių režimams būdingi susidorojimo su kitaminčiais metodai (psichologinis bauginimas, fizinė prievarta ir pan.). Spaudos rusų kalba tekstuose holokaustas iškyša kaip galinti pasikartoti ateityje žmogaus teisių pamynimo patirtis, pažymint, kad šiuolaikiniame Lietuvos viešajame diskurse yra susidariusios prielaidos piliečių skirstymui į „savus“ ir „svetimus“ (išskiriant „vatnikų“, „nelojaliųjų“, „penktosios kolonos“ ir kitas kategorijas). Spaudoje neretai įžvelgiami dvigubi standartai valdžios institucijų sprendimuose dėl istorinių paminklų išsaugojimo, kai nukeliamos sovietmečiu pastatytos skulptūros nuo Žaliojo tilto, bet nepašalinamos memorialinės lentos ar gatvių pavadinimai, skirti galimai prie holokausto prisidėjusių asmenų atminimui. Kaip nepakankamo išprusimo žmogaus teisių apsaugos srityje pavyzdys ne kartą buvo minimas Lietuvos valdžios institucijų ir dalies visuomenės aplaidus požiūris į žydų žudynių vietas, kuriose, esą, ne tik stinga informacinių stendų, tačiau ten miesto gyventojai leidžia laisvalaikį, vyksta įvairūs pramoginiai renginiai.

IŠVADOS

Tyrimas atskleidė, kad 2016 m. spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis dėmesio holokausto tematikai buvo skirta panašiai. Polemika spaudoje lietuvių kalba dėl lietuvių visuomenės veikėjų ir žurnalistų autorinių straipsnių sklaidos buvo didesnė negu spaudoje rusų kalba, kurioje vyravo versiniai lietuvių autorių ir naujienų agentūrų tekstai. Į spaudą lietuvių kalba įsiterpė atskirų žydų bendruomenės atstovų tekstai, bet iš esmės etninių mažumų grupės į polemiką liko neįtrauktos. Minėtos tendencijos rodo, kad spauda lietuvių kalba atlieka esminį vaidmenį formuojant istorinio teisingumo sampratą Lietuvos spaudoje, nors spauda rusų kalba irgi vertina holokausto istoriją kaip svarbų visuomenės identiteto komponentą. Išskirtinis spaudos rusų kalba turinio bruožas – dėmesys holokaustą išgyvenusių ir drauge su sovietiniais partizanais kovojusių prieš nacių okupaciją žydų istorijoms.

Tyrimo duomenys rodo, kad holokausto tematika 2016 m. Lietuvos spaudoje buvo siejama su žmogaus teisių apsaugos diskursu. Spaudoje lietuvių kalba šios sąsajos dažnai išryškėjo dėl poreikio ugdyti pilietiškumą ir toleranciją Lietuvos visuomenėje, skatinti ne tik dalyvavimą holokausto aukų pagerbimo renginiuose, bet ir domėjimąsi gyvųjų įvykių liudininkų ir kartu vienoje valstybėje gyvenusių žydų istorijomis, geriau pažinti Lietuvos žydų kultūrinę tradiciją ir paveldą. Kita vertus, spaudoje rusų kalba holokausto ir žmogaus teisių apsaugos diskursas buvo gerokai dažniau siejamas su pasireiškančiomis šalies viešajame diskurse etninio nepakantumo apraiškomis, ypač kraštutinių dešiniųjų pažiūrų organizacijų veikla. Kaip nerimą keliantis ženklas spaudoje rusų kalba buvo įvardijami politinės propagandos fone pasitaikę svarstymai apie piliečių skirstymą į lojalius ir nelojalius Lietuvai.

Gauta 2018 06 21

Priimta 2018 11 08

Literatūra

1. Bauman, Z. 1990. *Modernity and the Holocaust*. Cornell University Press. 254 p.
2. Beresnevičiūtė, V.; Frėjutė-Rakauskienė, M. 2006. „Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė“, *Etniškojo studijos* 1: 19–44.
3. Bruggemann, K.; Kasekamp, A. 2008. „The Politics of History and the ‘War of Monuments’ in Estonia“, *Nationalities Papers* 36(3): 425–448.
4. Cheskin, A. 2012. „History, Conflicting Collective Memories, and National Identities: How Latvia’s Russian-speakers are Learning to Remember“, *Nationalities Papers* 40(4): 561–584.
5. Frėjutė-Rakauskienė, M. 2009. „Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje“, *Etniškojo studijos* 1: 207.

6. Frėjūtė-Rakauskienė, M. 2013a. „Rusų kolektyvinės atminties ir tapatumo konstravimas Lietuvos spaudoje rusų kalba“, iš *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, sud. G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 317–349.
7. Frėjūtė-Rakauskienė, M. 2013b. „Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos“, iš *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, sud. G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 351–386.
8. Frėjūtė-Rakauskienė, M. 2015. „Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose“, iš *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teisinė praktika*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 39–51.
9. Hayden, R. 2014. “Justice as Unfairness”, *Perspectives on Europe* 44(1): 16–23.
10. Klumbytė, N. 2017. „Bipolinio istorinio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbių prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos ir Rusijos istorijos politikos kontekste“, *Sociologija: mintis ir veiksmas* 2(41): 137–168.
11. Kraniauskienė, S. 2012. „Tautinės bendruomenės posovietinėje Klaipėdoje: naujų tapatybių paieškos ir jų reprezentacijos žiniasklaidoje“, iš *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*, L. Kraniauskas, A. Gedutis, A. Acus, S. Kraniauskienė, J. Viluckienė, E. Spiriajevas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 111–174.
12. Lehti, M.; Jutila, M.; Jokisipila, M. “Never-ending Second World War: Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier”, *Journal of Baltic Studies* 39(4): 393–418.
13. Lopata, R. 2013. „Rusijos istorijos politika“, *Politologija* 4: 3–42.
14. Matonytė, I.; Vidūnaitė, M. 2016. “The Thematic Triangle of the Politics of Memory in New Post-soviet Democracies”, *Filosofija. Sociologija* 27(2): 116–124.
15. Safronovas, V. 2012. “An Escape from the Embrace of Politics. A Study into the Cultures of Remembrance as a Means to Encourage a Historical Dialogue in Lithuanian-Russian Relations”, *Baltic Region* 2(12): 4–12.
16. Vihalemm, T.; Jakobson, V. 2011. “Representations of the Past in the Russian-language Press: ‘Own’ or Diaspora Memory?” *Nationalities Papers* 39(5): 705–731.

ANDRIUS MARCINKEVIČIUS

Constructing Historical Justice Discourse in Lithuanian and Russian Press in Lithuania: The Case of Holocaust

Summary

World War II in general and Holocaust in particular are important topics of the debate in the Lithuanian public discourse. Due to that the Lithuanian and Russian press is seen by the author not just as a significant source of information, but also as a peculiar tool for structuring knowledge about Lithuania's historical past. The article reveals that the perception of Holocaust history is changing in the Lithuanian and Russian press in recent years by rethinking of the dominant Lithuanian historical narrative and representing diverse approaches to the role of Lithuanians in collaboration with the Nazi regime. The Holocaust Discourse is constructed as important experience in considering and strengthening the human rights protection discourse in Lithuania as well. The article is based on selected texts published in 2016 by online daily DELFI and printed newspapers in the Lithuanian and Russian languages (150 publications in total).

Keywords: World War II, Jewish Holocaust, historical justice, collective memory, Lithuanians, Russians